

ИСТОРИЯ

УДК: 391.7

DOI: 10.35254/bhu/2022.59.98

Doç. Dr. Cengiz Buyar

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Tarih Bölümü

cengiz.buyar@manas.edu.kg

Feray OFLAZ

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

KIRGIZ KÜLTÜRÜNDE KÜPE TAKMA GELENEĞİ

Özet

Tarihte bilinen en eski boylardan olan Kırgızlar, köklü bir geçmişe sahiptir. Bu köklü geçmişe sahip olan Kırgızlar, gelenek ve göreneklerine bağlıdırlar. Bu değerler Kırgızlarda hala önemini korumakta ve yaşatılmaktadır. Doğum, evlenme ve ölüm yaşamdaki önemli dönemlerdendir. Dünyada evlilik sürecinde uygulanan merasimler bulunmaktadır. Ancak merasimler toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bu merasimler etrafında pek çok gelenek oluşmuş ve günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Kırgızlarda bu merasimler kültürel anlamda oldukça zengindir. Çalışmada Kırgızların evlilik törenlerinin içerisinde bulunan soyko saluu yani küpe takma merasimi ele alınmakta ve Kırgız düğün törenlerindeki önemi ve yeri ortaya konmaya çalışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kırgızistan, Kırgız, Kültür, Evlilik, Küpe, Nişan, Tören, Merasim, Gelenek, Toplum, Aile

THE TRADITION OF WEARING EARRINGS IN KYRGYZ CULTURE

Abstract

The Kyrgyz, one of the oldest tribes known in history. The Kyrgyz, who have this deep-rooted to their traditions and customs. Birth, marriage and death are important periods in life. There are ceremonies practiced in the marriage process in the world. However, the ceremonies differ from society to society. Many traditions have been formed around these ceremonies. These ceremonies are very rich in terms of culture among the Kyrgyz. In the study, the soyko saluu, the earring wearing ceremony, which is included in the marriage ceremonies of the Kyrgyz, is discussed. Kyrgyz wedding ceremonies are tried to be revealed.

Keywords: Kyrgyzstan, Kyrgyz, Culture, Marriage, Earring, Engagement, Ceremony, Tradition, Society, Family

КЫРГЫЗ МАДАНИЯТЫНДАГЫ СӨЙКӨ САЛУУ САЛТЫ

Кыскача мазмуну

Тарыхтагы эң байыркы уруулардын бири болгон кыргыздардын тамыры терең тарыхы бар. Мына ушундай тамыры терең кыргыздарды каада-салт, үрп-адат байланыштырып турат. Бул баалуулуктар кыргыздарда азыркыга чейин өз маанисин сактап, жашап келет. Төрөлүү, үйлөнүү жана өлүм жашоодогу маанилүү мезгилдер. Дүйнөдө үйлөнүү процессинде практикалануучу жөрөлгөлөр бар. Бирок, жөрөлгөлөр коомдон коомго айырмаланат. Бул жөрөлгөлөрдүн тегерегинде көптөгөн салттар калыптанып, бүгүнкү күнгө чейин сакталып калган. Бул жөрөлгөлөр кыргыздарда маданият жагынан абдан бай. Изилдөөдө кыргыздардын үйлөнүү тоюна кирген сойко салуу, башкача айтканда сөйкө салуу жөрөлгөсү талкууланып, анын кыргыздардын үйлөнүү үлпөттөрүндөгү маанисин, ордун ачып берүүгө аракет жасалган.

Түйүндүү сөздөр: Кыргызстан, кыргыз, маданият, нике, сөйкө, азем, каада-салт, коом, үй-бүлө.

Giriş

Kültür, tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde ortaya konan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları ortaya koymada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın

doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü demektir. Kültür toplumun birlik unsurlarından biridir. Kuşaklar arası iletişimde kültürün payı büyüktür. Gelecek nesiller kültür sayesinde örf ve adetlerini

yaşatmaya devam ederler. Örf ve adetlerin yoğun olarak uygulandığı dönemlerden birisi evlilik dönemidir. Evlenme insan hayatındaki önemli üç evreden (doğum, evlenme, ölüm) biridir. Evlilik geleneği çevresinde pek çok adet ve inanış kümelenmiştir. İnsan hayatının geçiş dönemlerinden biri olan evlilik Kırgızlarda önemli bir yere sahiptir.[1, s.1] Yuvarın evlenme yolu ile kurulması pek çok toplumda olduğu gibi Kırgız Türklerinde de evlenmenin önemini arttırmıştır. Evlenme törenleri dünyanın pek çok yerinde gerçekleşmesine rağmen evlilik törenleri kültürlere göre farklılık göstermektedir. Türk kültürünün bütünlüğü evlilik geleneklerinde de kendini göstermektedir ve bu gelenekler günümüze kadar gelmiştir. [2, s.95]

Yazılı kaynaklarda ilk defa M.Ö. 201 yılında anılan Kırgızların tarihi, kültürü, gelenek ve göreneklere genel olarak onların tarihi coğrafyaları Yenisey boylarından Tanrı Dağları'na kadarki sahada şekillenmiştir.[3, s. 9] Bu çerçevede kültürün bir unsuru olan Kırgız Türklerinde evliliğin birkaç çeşidi bulunmaktadır. Normal evliliklerin büyük çoğunluğu kız isteme ile başlamaktadır. Kız isteme de ailelerin ve adayların birbirlerine denk olmaları istenirdi. Aileler çoğunlukla kendi sosyal ve ekonomik statülerindeki insanlar ile dünür olmak istemektedirler.[4, s. 9] Sosyal eşitliğe her iki taraf da dikkat etmektedir. Kırgızlarda büyük köyün küçük köyden, zengin fakirden kız alıp vermesi onur meselesi olarak kabul edilmektedir. Herkesin dengi olan ile evlenmesi beklenmektedir. Evlilik çağına gelen gençlerin aileleri meşhur ve soylu aileler ile dünür olmak istemektedir. Toplumda soylu yerden kız almaya önem verilmektedir. Uygun gelin adayı aranırken özellikle ailenin soyu incelenmekte ve kızın annesinin soyuna ve karakterine dikkat edilmektedir. Ayrıca Kırgız toplumunda eş adayının soy durumuna da dikkat edilmektedir. İster kız tarafı olsun ister erkek tarafı olsun soyunun toplum içindeki yerine bakılmaktadır. Toplumda itibarlı ve örnek olan aileler ile dünür olmak önceliklidir.[5, s. 189] Evlenme zamanının gelmesi ile birlikte akrabalığın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Soy açısından baba tarafı esas alınsa da anne tarafı akrabaları da önemlidir. Önceden Kırgız geleneklerine göre aynı soydan olanların evlenmeleri sınırlandırılmış ve bununla ilgili gelenekler oluşturulmuştur. Aynı soydan olan insanların yedi kuşağa kadar birbirleri ile kardeş gibi yakın olduklarına inanılmış ve evliliğe izin verilmemiştir. Bu yüzden evlilikler aynı ata soydan olmayan, yakın akrabalıkları bulunmayan ve hiç akrabalık ilişkisi olmayan insanların evlenmelerine izin verilmiştir. Evlilikte aynı soydan olmama geleneğinin temel sebebi yeni neslin sağlıklı olması ve genetik olarak soyun yenilenmesi düşüncesidir. [5, s. 190]

Günümüzde Kırgızlarda yaygın olan evlilik geleneklerinden biri evlenmek isteyen gençlerin tanışmaları ile başlamaktadır. Karşılaşılan sosyal ve kültürel değişiklikler sebebiyle Kırgızlarda önceden beşik kuda ve görücü usulü olan evlilik türleri günümüzde gençlerin sosyal hayat içerisinde tanışması ile ağırlık kazanmaktadır. Bu tanışma kız ve oğlanın kendi isteği ile olabileceği gibi abla ve yengenin yardımı ile de olmaktadır. Evlilik yaşına gelen gençlerin tanışmasında ve ailelere bildirilmesinde yengelerin etkisi büyüktür. Gencin beğendiği kıızı yengesine söylemesi ile ailenin durumdan haberi olmakta ve gençlerin tanışmalarında yine yengelerden yardım beklenmektedir.[5, s. 192] Eskiden beğendiği kız ile tanışmak isteyen genç yengelerinin yardımı ile kızla tanışabilirdi. Ama bunun öncesinde ilk önce kızın ablası ve yengesi ile görüşmesi gerekmektedir.

Daha sonra kızla tanışabilirdi. Kırgız Türklerinde düğündeki baş aktörlerden biri yengelerdir. Ailelerden birinin uygun görmesi ile de gerçekleşen evlilikler de mümkündür. Kız ve oğlan tanışmadan erkek tarafı istemeye gelirse kızın ailesi ilk olarak gençlerin tanışmasını isterdi. Buluşmaya genellikle yengeler ile gidilmektedir.[6, s. 3] Gençlerin tanışmasından sonra oğlan kıızı beğenirse ailesine durumu bildirirdi. Bu aşamadan sonra ailenin görevi başlamaktadır. Kız ve ailesi araştırılmaya başlanır, kızın yetiştiği sosyal çevre araştırılır. Araştırma sonucu uygun görülür ise kız tarafına durumu bildirmek ve kıızı istemek için uygun vakit beklenir. Kızı istemek için konuşmasını iyi bilen birisi kız tarafına gönderilir. Genellikle erkeğin aile büyükleri dede, nine, amca, hala ya da aksakal olarak adlandırılan saygı duyulan büyükler ile 3, 4 kişilik bir grup gitmektedir. Kız tarafı da aynı saygınlıkta olan kendi akrabalarını davet etmektedir.[6, s. 2] Kız tarafı gelen misafire iyi davranır, bu Kırgızlarda bir gelenektir. Erkek tarafı Kırgız kültüründe önemli yeri olan ekme ve çeşitli hediyeleri bohça yapılarak kız evine götürür. Dünür olunmak istenilen aileye ekme, şeker, tatlıların bulunduğu bir sepet hazırlanır.[6, s. 2] Kırgız kültüründe misafir sofrada karşılanmaktadır. İstemeye gelenler ilk olarak sofraya otururlar. Sohbet sırasında kız isteme konusu açılır ve kız istenir. Teklif kız evi tarafından kabul görülür ise getirilen ekme sofraya getirilir. İstisnai olarak kız tarafı istemeyi kabul etmez ise erkek tarafı getirdikleri hediyeleri geri alır ve isteme sonlanmış olur. [6, s. 3] Ama dediğimiz gibi bu durum istisnaidir, genellikle eve davet edildiğinde kız verilmektedir. Bu davette kız ve oğlan yan yana otururlar ve dua edilir. Duadan önce başlık parası konuşulup kararlaştırılmaktadır.

Gelinen bu ilk ziyarette, Kırgızlar da önceden beri gelenek olan ve kalın olarak adlandırılan başlık parası miktarı konusunda anlaşmaya varılır. Kalın önceden kızın bağlı olduğu boya ödenirken zaman içinde kızın babasına ödenmeye başlanmıştır. Günümüzde de kalının çoğunluğu kızın çeyizi için kullanılmaktadır. Kalın ödeyen erkek tarafına ise akrabaları yardım etmektedirler.

Küpe Takma

Genel olarak toplumlarda evlilik gelenekleri kız isteme ile başlamaktadır. Kırgız Türklerinde de kız isteme geleneği uygulanmaktadır. Bu gelenek evlenmenin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ailelerin tanışması ve saygı göstergesidir. Bu gelenekler ile geleneksel ailenin temeli atılmış olur. Evlenecek gençler birbirlerine saygı ve sevgi ile bağlanır.[7, s. 30] Söz kesmeden sonra nişan yapılmaktadır. Kırgızlar'da kızın sözlenmesi merasiminden sonra kıza başkaları talip olmasın, başı bağlı anlamında kulağına küpe takılır. Buna nişan takma anlamında söykö saluu denir.[8, s. 146-147] Kırgızlarda nişanda sadece küpe takılmaktadır. Eskiden gümüş değerli olduğu için gümüş küpe getirilirdi. Kırgız geleneklerine göre küpesi olan kız için başı bağlı diyerek elçi gitmemektedir ve kötü varlıkların (cin, şeytan) da ona yaklaşamayacağına inanılmaktadır. Böylece kaza, felaket ve hastalıktan korunduğuna da inanılır. Nişanda para toplanmaz ve nikâh kıyılmaz, yüzük de takılmaz. Küpe takılan kız evli gibi kabul edilir ve bundan dönemez. Dönerse bir daha mutlu olamayacağına inanılır. Evlenecek çiftler arasında manevi bağ kurulması hedeflenmektedir. Eski Türk kültüründe olduğu gibi Kırgızlarda da sözden dönmeme geleneği ile bağlantılı olarak sözün sonuna kadar arkasında olunması gerekmektedir.[8, s. 147] Kırgızlarda nişanlanmada sembol olarak küpe kullanılmaktadır. Nişana genellikle yakın çevre davet edilir. 5, 6 kişilik küçük bir grup oluşturulur. Erkek

tarafı küpe ile birlikte, bir koyun, bir sepet ve kızın ailesi için çeşitli hediyeler getirmektedir. Bu hediyeler kızın babasına gömlek, kalpak, çepken; annesine de gömlek, başörtüsü; kıza kıyafet, beyaz başörtüsü; aile büyükleri varsa onlara da kıyafet ve kumaş getirirler. Kız tarafının rızası olduğu için hediyeler kabul edilir. Gelin kız törende özel nişan elbisesi giyer.[8, s. 147] Dünürler geldiğinde ortam müsait ise ve imkân varsa kök bürü oyununu oynanır. Oğlak kızın babasına verilir. İki dünür oyun oynayanlara hediye verir. Dünürler birbirlerine kıyafet hediye ederler. Kızın anne babası ‘rızkımız bol olsun, imanlı olsun, Allah istediklerinizi versin’ diye dua ederler.[9, s. 5-6] Erkeğin babası ayağa kalkarak kulluğum sana dünürüm anlamında ‘kulluğum bar kudam’ der, karşı taraf da kulluğın Allah’a anlamında ‘kulduğun kudayga’ der ve böylelikle dünür olunmaktadır. Nişandan önce yengeler kıızı saklamakta ve ‘göründük’ istemektedirler. Erkek tarafı para verince kıızı getirmektedirler. Kızın yengeleri parayı aldıktan sonra kızın kaynanasına kıızı görebilirsiniz diye izin verirler.

Kaynana kıza dua edip gümüş küpe takar ve kıızı öper. [8, s. 147] Küpe ve beyaz başörtüsü kızın sözlendiğinin göstergesidir. Gelin kız adayı küpe takıldıktan sonra davete gelen erkek tarafın ailesine karşı saygı gösterme anlamında eğilir.

Sonrasında gelin ve damat için dua edilir. Erkek tarafı gelin kızın evine genellikle hayvan getirir. Ev sahibi gelen misafirlere çeşitli hediyeler verir. Bu hediyeler her iki tarafında ekonomik gücüne göre değişir.[7, s. 30] Erkek tarafının getirdiği hediyeler açılır ve getirilenler komşu ve akrabalara ikram edilir. Erkek tarafının getirdiği koyun kesilir ve hep birlikte yenir. Aile büyükleri kalın ve çeyizde alınması gerekenleri kararlaştırır. ‘Kalın’ Kırgızlarda başlık parasına verilen isimdir. Düğünden önceki toplanmalarda kalının miktarı belirlenmiş olur. Para olabileceği gibi hayvan olarak da belirlenebilmektedir. [10, s. 362] Yemek davetindeki malzemeler, kesilecek hayvan sayısı, çeyiz eşyaları ve alınacak kıyafetlerin hangi tarafa ait olacağı gibi konular konuşulup kararlaştırılmaktadır. Nişandan sonra düğün tarihi genel olarak kararlaştırılır. Kız tarafı da gelen misafirlere hediye verir ve kız isteme tamamlanır.[6, s. 3] Kırgızlar nişanlılık süresinin çok uzun olmamasına dikkat etmektedirler.[11, s. 11] Bu durum atasözleri ile de desteklenmektedir. Kırgız dilinde nikâh için “er kayda, katın oşol cerde”, “kadının yeri, kocasının yanı” sözü ile de nişanın sonrasında uzun zaman geçmeden nikâhın gerçekleşmesi uygun görülmektedir. [12, s. 160]

Sonuç

Kültür toplumu birleştiren unsurlardan biridir. Her toplumun kendine göre uyguladığı ve nesilden nesile aktardığı bir kültürü vardır. Kültür kavramı için halkın kimliği diyebiliriz. Gelenek ve görenekler gelecek nesillere kültür sayesinde aktarılmaktadır. Kuşaklar arası iletişimde kültürün etkisi büyüktür. Her yeni nesil kendinden önceki nesilden bir birikimi devralır. Kendi döneminde yaşatıp

geliştirerek kendinden sonraki nesle aktarır.

İnsan hayatındaki önemli evrelerden biri evliliğdir. Evlilik döneminde gelenekler uygulanmaya özen gösterilmektedir. Evlilik geleneği etrafında pek çok adet şekillenmiştir. Kırgız Türklerinde de evlilik ve bu gelenek etrafında uygulanan adetlere önem verilmektedir. Çalışmada evlenme çağına gelen gençlerin tanışması ile evlilik için ilk adımın atılmasına ve sonrasında ailelerin haberi olması ile resmiyet kazanmasından bahsedilmektedir. Ailelerin haberi olması ile birlikte geleneksel bir süreç başlamaktadır. Tanışma, kız istemek için gün belirleme, her iki ailenin de birbirini araştırması gibi süreçlerden sonra kız istenmektedir. Kız istenmede çeyiz, alınması gerekenler ve kalın hakkında karar verilir ve son olarak düğün tarihi kararlaştırılmaktadır. Düğün tarihi için yakın bir tarih belirlenmekte ve nişan tamamlanmaktadır. Kız istemenin göstergesi olarak kıza söykö yani küpe takılmakta ve bu gelenek ile topluma genç kızın yakında evleneceği bildirilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Murat Özer, “Ulupamir Kırgızlarında Evlilik ile İlgili Gelenekler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 870-889. Haziran 2016, s. 1.
2. Gülnisa Aynakulova, “Kırgızlarda Evlilik ve Evlenme Törenleri”, *Milli Folklor*, Yıl 1, Sayı 72, 2006, s. 95.
3. Cengiz Buyar, “Kırgız Tarihi (Başlangıcından 1991 Yılına Kadar)”, *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset*, BYR Publishing House, Bişkek 2017, s. 47-87.
4. Bibigül Dosbeyeva, Mehmet Yüce, “Kırgız Türklerinde Evlenme Geleneği”, *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, Ankara 2007, s. 9.
5. Ali Ünal, “Kırgızistan’da Düünden Bugüne Eş Seçim Prensipleri”, *Türk kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Bahar 2019, sayı 89.
6. Kürşad Gülbeyaz, “Milli Kırgız Düğünü”, *Akademik Bakış*, Sayı 15, Ekim 2008.
7. Amantur Akmatalliev, Baba Saltı Ene Edebi, Bişkek 1993, s. 30.
8. Kemal Polat, Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar, TDV Yay., Ankara 2008, s. 146-147.
9. Kırgızdar, Haz. Keneş Cusupov, Cıldız Bakaşeva, Kanibek İmanaliyev, Makalek Ömürbay uulu, Bişkek, 2011, s. 5-6.
10. İlknur Bayrak İşçanoğlu, “Kırgız Aile ve Sosyal-Kültürel Hayatında Kadın”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, 2. Cilt, Sayı 1, 2018, s. 362.
11. Mayramgül Dıykanveyeva, “Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)* 49, Erzurum 2013, s. 11.
12. G. E. Eşenkuloba, “Kırgız cana Türk tillerindeği makal - lakaptarda nike boyunca tugandıkçılık terimder” , *Vestnik BGU*, No-3 (56-57), Bişkek 2021, s. 160